

Ю. О. Яценко,
аспірант, Національний інститут стратегічних досліджень,
м. Київ, головний спеціаліст, Головне фінансове управління
Донецької облдержадміністрації

БЮДЖЕТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У роботі розглянуто особливості бюджетного потенціалу Донецької області в сучасних умовах на підставі здійсненого аналізу та оцінки формування бюджетних ресурсів. Виявлено основні проблеми формування і розвитку дохідних ресурсів регіону. Обґрунтовано необхідність зміни підходів до формування бюджетного потенціалу територій. Запропоновано напрями вдосконалення фінансового забезпечення територій та регіону.

The article considers the features of the present fiscal potential of the Donetsk region according to the given analysis and estimation of fiscal potential. The basic problems of forming and development of regional revenues are exposed. The article grounds the necessity of approaches changing on forming fiscal potential of local governments. Directions of the financial potential improvement of local governments and the region are offered.

Ключові слова: бюджетний потенціал, формування доходів місцевого бюджету, податкові надходження, неподаткові надходження, доходи місцевого бюджету на одну особу населення.

Key words: fiscal potential, local revenues, tax revenues, non-tax revenues, per capita local revenues.

ВСТУП

Важливою умовою подолання проблем розвитку як в цілому економічної системи держави, так і у регіональному вимірі, забезпечення соціально-економічного розвитку територій є формування і реалізація науково обґрунтованої, виваженої бюджетної політики, яка має базуватися на всебічному аналізі та оцінці бюджетного потенціалу як регіонів в цілому, так і окремо муніципальних територій. У цьому сенсі бюджетний потенціал муніципальної території (регіону) має розглядатися як оцінка ймовірних надходжень до бюджету відповідного рівня як окремо за видами податків, зборів і платежів, так і за узагальненими групами надходжень, а також окремо щодо фінансування відповідного бюджету на відповідний період часу (бюджетний рік).

Питання формування доходів місцевих бюджетів постійно перебувають у центрі уваги дослідників у галузі державного управління господарськими процесами, державних фінансів.

Останні дослідження вітчизняних науковців присвячені питанням розподілу податкових повноважень місцевих органів влади, удосконаленню формування доходів місцевих бюджетів та міжбюджетних відносин, визначенню ролі доходів і бюджету в регулюванні соціально-економічних процесів, зокрема це роботи І.О. Луніної [1], С.В. Слухая [2], В.В. Зайчикової [3], І.В. Запатріної [4], С.В. Юшка [5], І.Я. Чугунова [6, 7], К.В. Павлюка [8] та ін.

На сьогодні поняття бюджетного потенціалу муніципальної території (регіону), його комплексний аналіз та оцінка не імплементовані у національному законодавстві щодо регіонального розвитку, тому не мають відповідного практичного застосування. Програми соціально-економічного розвитку регіону (муніципальних територій), які приймаються місцевим самоврядуванням на майбутній період, містять лише узагальнені питання щодо завдань бюджетної політики, тим самим ускладнюють прийняття рішень протягом року

стосовно виниклих проблем під час виконання бюджету, реалізації завдань системи фінансового вирівнювання бюджетів відповідного рівня тощо.

Бюджетний потенціал муніципальної території (регіону) нерозривно пов'язаний з поняттям фінансової міцності місцевого самоврядування. Практика втілення бюджетної реформи в часі показала її неефективність за діючих умов адміністративно-територіального устрою, відсутності систематизованого муніципального, податкового і соціального законодавства, недоліки у зв'язку з частими змінами у бюджетному законодавстві, тим самим актуалізуючи проблеми забезпечення місцевого самоврядування необхідною власною фінансовою базою для здійснення його повноважень. На сьогодні залишаються актуальними проблеми методології формування доходної частини місцевих бюджетів і забезпечення реальності її показників, створення дієвої моделі перерозподілу доходів між бюджетами різних рівнів, а також прийняття ефективних управлінських рішень під час складання та виконання бюджету.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є здійснення оцінки та аналізу динаміки бюджетних ресурсів території України на прикладі Донецької області в діючих умовах законодавчого забезпечення формування доходів місцевих бюджетів, задля визначення основних проблем та окреслення перспектив розвитку бюджетного потенціалу регіону в трансформаційний період в економіці країни.

РЕЗУЛЬТАТИ

Бюджетний потенціал Донецької області представлений бюджетними коштами, які мобілізуються до бюджету Донецької області, і є важливою складовою її загального фінансового потенціалу. Динаміка надходжень цих коштів протягом останніх років зумовлена соціально-економічними особливостями розвитку регіону та змінами у бюджетному та податковому законодавстві. Динаміка структури доходів, які є у розпорядженні органів місцевого самоврядування Донецького регіону, представлена на рис. 1. Ми бачимо, що стрімке зростання доходів бюджету регіону за відповідні роки зумовлене здебільшого зростанням трансфертної складової, а також запровадженням з 2007 року 15-відсоткової ставки оподаткування доходів фізичних осіб.

Податкові надходження, формуючи 52% всіх доходів, відіграють значну роль у формуванні бюджетного потенціалу області, потребують розгляду їхньої структури, що відображена на рис. 2.

Так, дані рис. 2 свідчать, що найбільшу питому вагу у складі податкових надходжень займає податок з доходів фізичних осіб — понад 80%. Другий за величиною податковий платіж — плата за землю, яка в загальному обсязі податкових надходжень складає понад 8%. Дещо нижча питома вага надходжень єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва — до 3%. Ці податкові надходження в основному формують надходження доходів, які є ос-

новою для визначення обсягів міжбюджетних трансфертів вирівнювання дохідного потенціалу областей країни.

Очевидно, що така структура дохідного потенціалу не є ефективною, адже стан надходження податку з доходів фізичних осіб, який є головним прибутковим джерелом місцевих бюджетів, визначає можливості місцевого бюджету щодо фінансування соціально-економічних програм і заходів, отримання бюджетних трансфертів з державного, регіонального та територіального рівнів, але відповідно не створені економічні стимули для нарощування дохідної бази.

Інші види надходжень відіграють незначну фискальну роль у формуванні бюджетного потенціалу регіону. Одними з таких є місцеві податки і збори, які в обсязі податкових надходжень, одержаних до загального фонду бюджету Донецької області за 2007 рік, складають 1,07% (у 2006 році вони становили 1,5%, у 2005 — 1,8) [9; 10; 11]. Питома вага місцевих податків і зборів у загальному обсязі доходів (без урахування офіційних трансфертів) у розрізі міст Донецької області у 2007 році коливалася в межах від 0,46% (м. Вугледар) до 2,87% (м. Дебальцеве), а по районах — від 0,31% (Добропільський район) до 4% (Красноармійський район) [11]. Така різниця в питомій вазі пов'язана з двома факторами: 1) діяльністю органів місцевої влади і самоврядування щодо встановлення розмірів ставок та кількості оподатковуваних об'єктів; 2) особливостями у формуванні дохідної бази відповідного місцевого бюджету в залежності від соціально-економічних особливостей територій.

Найбільше фискальне значення серед місцевих податків і зборів, за підсумками 2007 року, мають ринковий збір — 56,9% та комунальний податок — 34%. Разом вони формують понад 90% усіх надходжень від місцевих податків і зборів. Інші місцеві збори займають, як ми бачимо, дуже незначну частку (0,3%) у обсязі місцевих податків і зборів: курортний збір; збір за видачу ордеру на квартиру; збір за використання місцевої символіки; збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсів, розпродажу і лотерей; збір з власників собак [8].

Слід зазначити, що євроінтеграційні процеси, що відбуваються в різних ланках економіки України, сприяють перегляду ролі й складу місцевих податків і зборів. Певну роль в цьому відіграли вимоги Європейської хартії місцевого самоврядування. Стаття 9 Хартії вимагає, щоб принаймні частина доходів місцевих бюджетів формувалася за рахунок місцевих податків, ставки яких мають визначатись органами місцевого самоврядування. Це вважається суттєвою гарантією незалежності органів місцевого самоврядування, оскільки самостійне розв'язання місцевими органами влади покладених на них завдань місцевого значення, відповідно фінансування необхідних для цього видатків, є центральним критерієм оцінки самостійності органів місцевого самоврядування [12].

Як ми бачимо, в сучасних умовах, тобто в умовах дії Декрету Кабінету Міністрів України від 20.05.93 № 56-93 "Про місцеві податки і збори", вони не

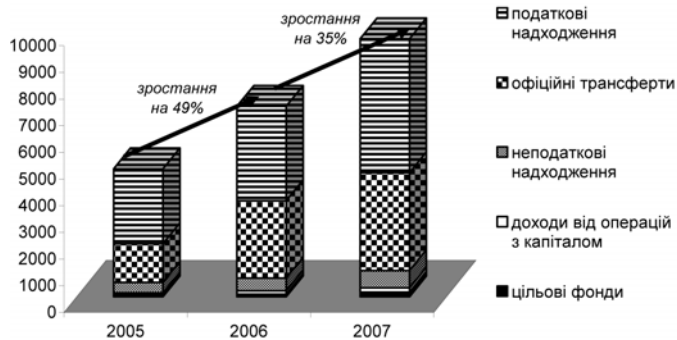

Рис. 1. Динаміка структури доходів зведеного бюджету Донецької області за 2005—2007 роки [9, 10, 11]

відіграють істотної ролі в формуванні місцевих бюджетів, не впливають на фінансову спроможність місцевого самоврядування і їх питома вага у загальному обсязі доходів місцевих бюджетів з року в рік знижується, оскільки граничні розміри діючих ставок цих платежів не переглядалися, не дивлячись на те, що більшість з них встановлені від неоподаткованого мінімуму доходів громадян і не враховують зростання доходів платників податків.

Отже, вимагає розробки ефективний механізм встановлення ставок місцевих податків та зборів. Доцільно, на думку автора, ставки встановлювати, виходячи з прожиткового мінімуму або мінімальної заробітної плати з відповідним переглядом їхніх розмірів. Враховуючи нещодавні запропоновані урядом зміни до Бюджетного кодексу України в частині віднесення плати за землю до складу місцевих податків і зборів, постає питання з розробки ефективної і справедливої для різних верств населення шкали встановлення ставок для цих платежів з урахуванням ступеня забудованості земельних ділянок.

Децю більшу питому вагу (2,74% — див. рис. 2) у складі податкових надходжень порівняно з місцевими податками і зборами займають надходження єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва. Враховуючи соціально-економічний ефект від запровадження цього податку, доцільно й у подальшому зберегти спрощене оподаткування для малого та середнього бізнесу.

Неподаткові надходження бюджету Донецького регіону формуються за рахунок доходів від власності та підприємницької діяльності, адмініст-

ративних зборів та платежів, доходів від некомерційного та побічного продажу, власних надходжень бюджетних установ, мають лише 10-% фискальний вплив на бюджет регіону.

Так, власні надходження бюджетних установ є основним джерелом формування спеціального фонду бюджету регіону. Питома вага цих доходів у обсязі доходів, що надійшли до спеціального фонду бюджету області за 2007 рік, склала 52,6% [11]. У 2007 році їх обсяг зріс на 30% до рівня минулого року, а в 2006 році — на 18% [9,10,11]. Таке зростання зумовлене, насамперед, роботою керівників бюджетних установ із залучення грантів, благодійних внесків та отримання дарунків, які не мають постійного характеру і не плануються при затвердженні місцевих бюджетів.

Значне відволікання бюджетних ресурсів у 2007 році від фінансування заходів соціально-економічного характеру на користь отримання незначного порівняно з обсягами відволікань додаткового фінансового ресурсу призвели до стрибкового зростання надходжень відсотків від розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів (див. табл. 1). Розміри й обсяги таких відволікань здебільшого не вмотивовані органами місцевого самоврядування, тому, на думку автора, повинні бути нормативно закріплені у відповідних рішеннях рад.

Оцінка структури доходів бюджету розвитку доводить, що кошти, одержані із загального фонду бюджету, є основним джерелом його наповнення: у 2005 році вони склали близько 40% надходжень, у 2006 році — 33%, у 2007 році — 61% [9; 10; 11]. Негативним є те, що ці "балансуючі" доходи за природою

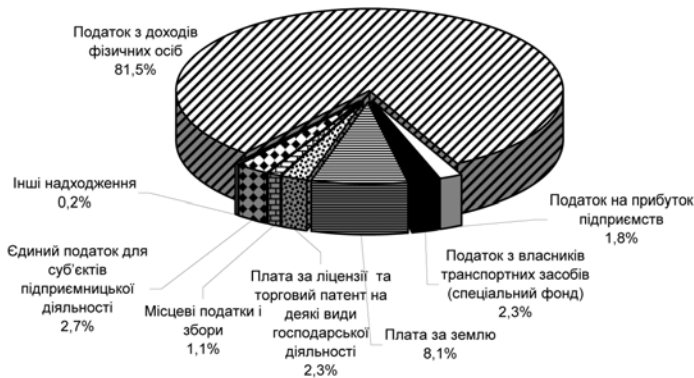

Рис. 2. Структура податкових надходжень до бюджету Донецької області за 2007 рік [11].

Таблиця 1. Динаміка структури неподаткових надходжень Донецької області за 2005—2007 роки, тис. грн.*

Види надходжень/ роки	2005 рік	2006 рік	% зрост. 2006/2007	2007 рік	% зрост. 2007/2006
Надходження від розміщення тимчасово вільних бюджетних коштів	14419,9	18527,1	28,5	55049,4	зб. в 2 рази
Державне мито	14290,8	17884,1	25,1	21092,7	17,9
Плата за оренду цілісних майнових комплексів та іншого держмайна	23442,1	26202,6	11,8	37330,3	42,5
Власні надходження бюджетних установ	331400,9	390782,3	17,9	506519	29,6

* — складено автором за даними [9; 10; 11].

походження є джерелом надходжень до загального фонду бюджету і залежать від рівня виконання доходів загального фонду.

Менш потужним джерелом формування бюджету розвитку є кошти від відчуження майна, що знаходиться у комунальній власності. У обсязі надходжень до бюджету розвитку (без урахування цільових трансфертів) ці доходи займають від 15% до 20% щорічно [9; 10; 11]. Управлінські рішення щодо відчуження комунального майна іноді нерациональні. Наявність прогалин у плануванні та затвердженні переліку об'єктів, що підлягають відчуженню, підтверджується значним коливанням рівня надходження коштів від приватизації комунального майна по бюджетах різних рівнів: від недовиконання на понад 80% (м.Слов'янськ) до перевищення планового рівня у 5 разів (Амвросієвський район) [11]. Очевидно, що органом місцевого самоврядування потрібна економічно та соціально обґрунтована стратегія приватизації власного майна, що буде важливою підставою для розвитку територіальної громади як самостійного суб'єкта управління у розв'язанні завдань місцевого значення.

Отже, бюджет розвитку не відіграє значної ролі у дохідному потенціалі регіону: його частка у загальній дохідній базі (без урахування офіційних трансфертів та коштів загального фонду) складає від 2% до 4% щорічно [9; 10; 11]. Очевидно, що фонд бюджету розвитку не надає фінансової самостійності органам місцевої влади для проведення власної політики з інноваційно-інвестиційного розвитку території регіону.

Привабливим кандидатом на роль засобу, покликаного задовольнити потреби місцевих органів влади в приростному джерелі доходів до бюджету розвитку, може стати, як свідчить досвід розвинених країн Європи, податок на нерухомість [14, с. 92—93]. Запровадження цього податку змогло б

суттєво покращити фінансовий стан органів місцевого самоврядування, але за умови побудови ефективної системи його адміністрування та повноцінного функціонування ринку нерухомості в Україні.

Крім того, підвищити рівень розвитку бюджету можна за рахунок всебічного розвитку системи місцевих запозичень [7], але, на думку автора, за умови створення ефективної системи ринку державних фінансових послуг. На сьогодні органи місцевого самоврядування стримано відносяться до можливості здійснення запозичень, адже самостійність місцевого бюджету є, як показує практика, лише декларативною.

Негативним фактором для бюджетного потенціалу регіону є факт наявності заборгованості з платіжів до загального фонду місцевих бюджетів. Аналіз недоїмки свідчить, що протягом 2005—2007 років у її структурі залишається майже незмінною найбільшу частку неплатежів суб'єктів господарської діяльності з плати за землю [9; 10; 11]. Очевидно, що заборгованість на початок 2008 року є простроченою, тобто існуючий механізм стягнення боргів до бюджету є малоєфективним та, відповідно, потребує ретельного перегляду.

Що стосується надання пільг зі сплати податків і зборів, то у 2007 році за рішеннями органів місцевого самоврядування Донецької області надані пільги з податків і зборів суттєво не вплинули на рівень виконання місцевих бюджетів Донецької області (лише у розмірі 0,2% до обсягу доходів загального фонду бюджету області) [11]. Інше питання, яке потребує врегулювання, — пільги, якими користується значна кількість гірничодобувних підприємств, підприємств залізничного транспорту та інших, які сплачують земельні податки за пониженими ставками, що у підсумку призводить до суттєвих втрат місцевих бюджетів з огляду на на-

явність значних площ сільськогосподарських угідь області (близько 2 млн га).

Це засвідчує, що механізм стягнення та зарахування плати за землю до місцевого бюджету є недосконалим і потребує корегування суб'єктив, пропорцій і ставок на законодавчому рівні. Для покращення ситуації з фінансового укріплення місцевих бюджетів та вирішення питання щодо встановлення пільгових ставок земельного податку корисно було б скористатися досвідом Росії та встановити плату за землю у смугі відведення під залізні дороги у розмірі до 25% від ставки земельного податку, встановленого за сільськогосподарські угіддя [15].

Оцінка територіального розподілу дохідної бази регіону доводить наявність диспропорцій у її розподілі за видами бюджетів.

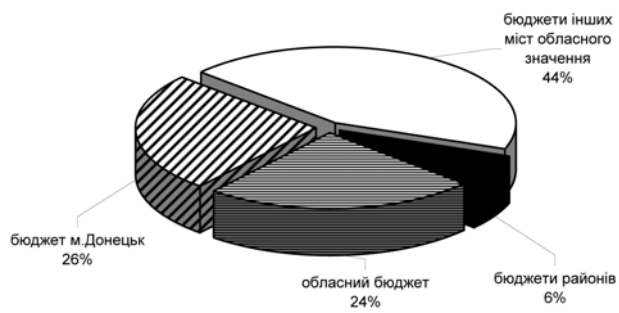
Представлена на рис. 5 у вигляді діаграми структура формування доходів Донецької області за видами бюджетів свідчить, що бюджетний потенціал розподілений за видами бюджетів Донецької області вкрай нерівномірно і характеризується прив'язкою до густонаселених територій. Так, на бюджет м.Донецьк припадає 26% дохідного потенціалу регіону, на 28 бюджетів міст обласного значення — 44%, а на 17 бюджетів районів — лише 6%. При цьому в Донецьку проживає 22% населення, 63,2% населення проживає в інших містах, а 14,8% — в районах області [11].

Оцінювання рівня доходів місцевих бюджетів на одного мешканця доводить, що серед як найнижчих, так і найвищих міст займають шахтарські міста: рівень доходів на одного мешканця у м. Сніжне відрізняється від аналогічного рівня у м. Вугледар майже в чотири рази. По районах області рівень доходів найнижчого (Костянтинівський район) та найвищого місця (Першотравневий район) відрізняється майже в три рази. Такий стан зумовлений станом роботи підприємств вугільної та господарств аграрної галузей [11].

Рівень доходів на одного мешканця у м.Вугледар (найвищого місця серед міст) та рівень доходів на одного мешканця у Першотравневому районі (найвищого місця серед районів) відрізняються в 2,4 рази у бік зменшення по останньому, при цьому частка населення Вугледара у загальному обсязі населення області складає 0,3%, а Першотравневого району — 0,6% [11].

Наочно ступінь нерівномірності розподілу бюджетних ресурсів між населенням різних адміністративно-територіальних одиниць ілюструє графік кривої Лоренца, який представлений на рис.4. Криві Лоренца показують, що бюджетні надходження розподіляються по території Донецької області більш нерівномірно, ніж населення. Тобто нерівномірним є розподіл доходів місцевих бюджетів між населенням.

Очевидно, що значному покращенню рівня територіального розподілу доходів, а отже поліпшення місцевого самоврядування, сприяла б зміна зарахування основного бюджетоутворювального джерела — податку з доходів фізичних осіб — на зарахування за місцем проживання, а не за основним місцем роботи громадян, що відповідно втілено у [13].

Рис. 3. Структура формування дохідної бази Донецької області за видами бюджетів за 2007 рік [11]

Що стосується трансфертної складової бюджетного потенціалу регіону, то слід зазначити, що кошти міжбюджетних трансфертів, що надходять з уряду, складають 30—40% загальних доходів області (див. рис. 1). У системі фінансового вирівнювання місцевих бюджетів країни Донецька область є регіоном-донором: через цю систему область додатково отримує від 3% до 6% дохідного ресурсу з держави, при цьому втрачає щорічно близько 10% власних доходів [9; 10; 11]. За наявності як промислово-розвинених територій, так і територій з ознаками депресивного стану економіки, а також сільськогосподарських районів і рекреаційних зон питання розрахунку показників трансфертів вирівнювання постають для таких територій особливо гостро.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз та оцінка особливостей бюджетного потенціалу Донецької області дає змогу стверджувати, що бюджетні доходи, що акумулюються для вирішення різноманітних питань розвитку громади регіону, поряд з тенденцією до зростання, яке спостерігається в останні роки, мають певні проблеми, пов'язані як з неефективною структурою доходів, так і прогалинами в управлінні коштами. В ході здійсненої оцінки формування доходів регіону автором окреслені шляхи вирішення певних проблем, які будуть корисні для прийняття управлінських рішень під час формування та виконання відповідного бюджету. Але, підсумовуючи, окремо слід виділити наступні проблеми, які потребують системного підходу на законодавчому та місцевому рівнях, які наразі унеможливають будь-які позитивні зміни у фінансовому зміцненні місцевого самоврядування.

1. Вимагає перегляду нинішня система нормативів зарахування основних податків (як загального, так і спеціального фондів) на користь місцевих бюджетів нижчого рівня. Це дозволить органам місцевого самоврядування деякою мірою позбавитися залежності від бюджетних коштів ради вищого рівня за необхідності залучення додаткового фінансового ресурсу.

2. Вкрай необхідно створити економічні стимули для подальшого соціально-економічного розвитку територій з депресивними ознаками розвитку, які склалися протягом останніх років. Найвагомішою ознакою повинні стати показники міграції населення цих територій.

Поліпшити самозабезпеченість і реалізувати стимулюючі функції міжбюджетних відносин можливо на основі закріплення за місцевими бюджетами таких територій певних податкових джерел в повному обсязі і спільних податків через постійні відсоткові ставки або розділення ставок, встановлення пільгових нормативів відрахувань від регулюючих податків протягом кількох років шляхом внесення змін до чинних законодавчих та нормативно-правових актів держави.

3. На регіональному рівні перспективним є використання засобів міжбюджетного регулювання з врахуванням особливостей територіальної одиниці, її бюджетного потенціалу при

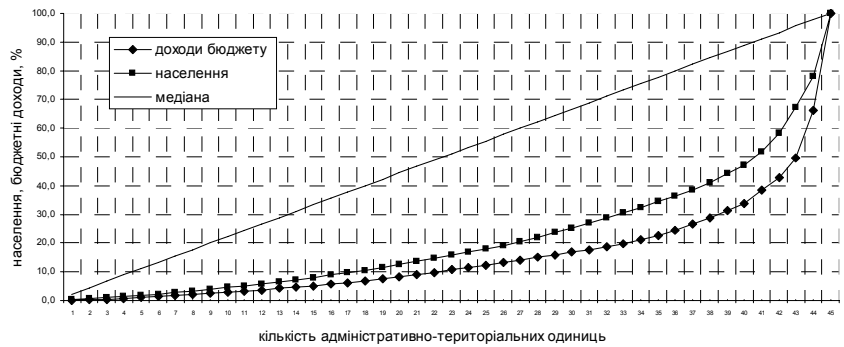

Рис. 4. Криві розподілу населення та бюджетних надходжень по територіях Донецької області у 2007 році [11]

дотриманні обов'язкової умови збереження зацікавленості органів місцевого самоврядування в розвитку підвідомчої території і пошуку додаткових джерел доходів. Для цього доцільно у складі програм соціального та економічного розвитку територій та регіону запровадити систему групування міст, районів та відповідно підвідомчих територій у залежності від розрахованих індексів бюджетного потенціалу цих територій для визначення основних напрямів діяльності з формування і реалізації дохідної політики на місцевому та регіональному рівнях. У цьому аспекті необхідним є запровадження комплексної оцінки бюджетного потенціалу підвідомчих територій Донецької області, які будуть основою для визначення бюджетної політики на майбутній період, у складі програм соціально-економічного розвитку муніципальних територій регіону.

4. Вимагає особливої уваги з боку уряду проблема фінансового прогнозування з огляду на суб'єктивізм здійснюваних фінансових прогнозів, які є основою для щорічного закладення показників місцевих бюджетів. Кілька разова зміна урядом прогнозів фінансових показників при розробці проектів бюджетів призводить у підсумку до нереальності бюджету, що приймається до виконання на бюджетний період.

Враховуючи, що визначення показників міжбюджетних трансфертів на основі складних формульних розрахунків із застосування великого арсеналу коефіцієнтів, складання проекту місцевого бюджету вимагає належної статистичної та фінансової інформації, автор вважає за необхідне розробити і запровадити на державному рівні чіткий механізм визначення фінансових прогнозів для складання як державного, так і місцевих бюджетів, з виключенням найменшої можливості маніпулювання цифрами та оцінками, а також удосконалити збір бюджетних та фінансових даних на місцевому рівні.

Досягти стабільного економічного зростання в Донецькому регіоні можна лише завдяки комплексному підходу до визначення бюджетного потенціалу муніципальної території (регіону) шляхом як інституційних змін, так і розв'язуку основних проблеми його розвитку на регіональному і місцевому рівнях та у підсумку забезпечуючи нові позитивні тенденції з укріплення доходної бази території регіону. Необхідною умовою цього процесу є дотримання принципів гласності й прозорості бюджетного процесу, справедливості розподілу суспільного багатства між громадянами та територіальними громадами.

Література:

1. Луніна І., Фролова Н. Бюджетні доходи та податкові повноваження місцевих органів влади // Економіка України. — 2008. — № 6. — С. 37—47.
2. Слухай С.В., Гончаренко О.В. Удосконалення формування доходів місцевих бюджетів // Фінанси України. — 2007. — № 8. — С. 63—72.
3. Зайчикова В.В. Актуальні аспекти бюджетної політики у сфері розвитку місцевих фінансів // Наукові праці НДФІ. — 2006. — № 3(36). — С. 38—44.
4. Запатріна І.В. Удосконалення моделі надання державної допомоги в Україні з урахуванням політики ЄС // Наукові праці НДФІ. — 2006. — № 4(37). — С. 26—34.
5. Юшко С.В. Організація міжбюджетних відносин в Україні: стан, проблеми і перспективи // Фінанси України. — 2009. — № 1. — С. 86—97.
6. Чугунов І.Я., Зварич О.В. Доходи бюджету як складова системи бюджетного регулювання // Наукові праці НДФІ. — 2007. — № 1(38). — С. 3—14.
7. Чугунов І.Я., Крайник О.П. Бюджет розвитку як складова фінансово-економічної системи регіону // Наукові праці НДФІ. — 2006. — № 4(37). — С. 3—12.
8. Павлюк К.В. Роль бюджету у регулюванні соціально-економічних процесів у трансформаційний період в Україні // Наукові праці НДФІ. — 2007. — № 1(38). — С. 14—30.
9. Звіт про виконання місцевих бюджетів Донецької області за 2005 рік.
10. Звіт про виконання місцевих бюджетів Донецької області за 2006 рік.
11. Звіт про виконання місцевих бюджетів Донецької області за 2007 рік.
12. Європейська Хартія місцевого самоврядування. — Страсбург, 1985 : <http://zakon.rada.gov.ua>.
13. Проект Закону України "Про внесення змін до Бюджетного кодексу України" від 23.06.2009 № 1540-6: <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України: у 6 т. / Ред. кол.: М.Я. Азаров (голова) та ін. — К.: НДФІ, 2004. — Т. 5: Реформування міжбюджетних відносин і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування / М.Я. Азаров, Ф.О. Ярошенко, В.Г. Бодров та ін. — 2004. — 400 с.
15. www.duma.gov.ru

Стаття надійшла до редакції 24.02.2010 р.